

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЛАВАХ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНИ)

Проаналізовано роль та місце патріотичного та інтернаціонального виховання в Робітничо-Селянській Червоній армії в період 1917–1922 рр. Розкриті основні протиріччя, форми та особливості виховного процесу на конкретному історичному матеріалі. Висвітлені особливості діяльності партійно-державного апарату країни та партійно-політичних структур армії з питань розвитку та трансформації системи патріотичного виховання серед військовослужбовців РСЧА. Окрема увага приділена проблемі створення в цей період принципово нового базису військово-політичного виховання – інтернаціоналістичного на класовій основі, а також спробам синтезу його із традиційним національно-цивілізаційним фундаментом при утилітарному використанні констант класичного патріотизму.

Ключові слова: пролетарський інтернаціоналізм, революційний патріотизм, партійно-політична робота.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України розпочався новий етап теоретичного переосмислення місця та ролі патріотичного виховання в системі виховної роботи в ЗС України. Відсутність державної ідеології, різне, навіть антагоністичне сприйняття історичних подій та постатей, формують досить еkleктичну уяву про фундаментальні основи патріотичної ідеї в армії, що відповідно створює *проблему* комплексу подолання внутрішніх протиріч, які визначають різні підходи до оцінки історичного минулого та перспектив обрання вектора стратегічного бачення патріотичного виховання нації та її Збройних Сил. Отже, українське суспільство, як і більшість пострадянських суспільств, переживає системну кризу, однією із складових якої є криза історичної свідомості та патріотичного виховання.

Актуальність розробки цієї теми пов'язана з необхідністю об'єктивного висвітлення та аналізу радянського періоду

Гула Руслан Володимирович, кандидат історичних наук, Академія сукупних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Гула Р.В., 2013

нашої історії. Це обумовлено тим, що ідеї та ціннісні установки радянського періоду продовжують існувати та впливати на сучасне суспільство, яке об'єктивно відображає генетичні риси, запозичені із радянської доби. У сучасний час розвитку української історичної науки виникла нагальна потреба у подоланні стереотипів радянської доби та надмірної ідеологізації. Незважаючи на вражаючу кількість виданих останніми роками в Україні наукових праць – дисертацій, монографій, статей у збірниках і журналах, питання сутності та ролі радянського патріотизму в надзвичайно важливих для розуміння суті минулих подій і створення повної об'єктивної наукової картини української історії ХХ ст. ще залишається недослідженим. Одночасно, з позбавленням історичної науки від партійного диктату, виникає протилежна тенденція вкрай негативного оцінювання радянського періоду, з супутніми процесами дегероїзації та демонізації історичних подій та постатей радянського минулого. Таким чином складається нова система створення ідеологічних стандартів і стереотипів з надмірним акцентуванням на націоналістичному аспекті в історичних дослідженнях.

Стан дослідження проблеми. Надскладний та багатогарбовий феномен радянського патріотизму відображався у радянській історичній науці досить спрощено та однобічно. Але варто відзначити, що у цей час з'явилась значна кількість фундаментальних досліджень загальнодержавного та регіонального рівня, результати яких є актуальними на сьогодні.

В останні десятиріччя особлива увага російської та української історіографії звернена на дослідження особливостей функціонування та розвитку патріотичної ідеології як структурного елемента духовного єднання нації та армії. У цьому контексті слід зазначити величезний науковий внесок у розробку історичних основ воєнно-державної складової патріотизму таких сучасних українських дослідників, як В. Гриневич, Л. Гриневич, В. Дашкевич, особливо в період його найбільшої значущості – у роки революції 1917 р. та громадянської війни. Активно вивчаються проблеми патріотичного виховання у лавах армії УНР у роки української революції В. Солдатенком. Серед російських дослідників слід

визначити наукові розробки В. Артамонова, В. Золотарьова, І. Мельніченка, О.В. Басова, М.А. Гарєєва, В.А. Золотарьова, В.О. Невежина.

Метою статті автор визначає висвітлення особливостей функціонування системи патріотичного виховання в Робітничо-Селянській Червоній Армії у 1917–1922 рр. на матеріалах України.

Патріотичне та інтернаціональне виховання було органічною складовою системи партійно-політичної роботи та військового виховання у Робітничо-Селянській Червоній Армії (РСЧА). Військове виховання можна визначити як комплекс політичних, виховних та організаційних заходів, що проводили партія, уряд, політвідділи та комісари, органи військового управління з метою формування у особового складу РСЧА високих морально-психологічних якостей, виховання вірності соціалістичної Вітчизні, дружбі народів СРСР та інтернаціональному братерству трудящих. В залежності від дії зовнішніх та внутрішніх чинників, ключові аспекти цього процесу набували того або іншого пріоритетного значення, не змінюючи по суті світоглядної основи патріотизму – пролетарського інтернаціоналізму.

Історичний відрізок часу, який ми розглядаємо, можна, визначити наступними хронологічними межами: від листопада 1917 р. до 1922 р. Цей період охоплює події Жовтневої революції, зародження та розвитку РСЧА, Громадянської війни та закінчується створенням СРСР.

Характерною рисою цього періоду був крайній ступінь політизації патріотичного та інтернаціонального виховання. У цьому періоді чіткі теоретичні конструкції на практиці призводили до непередбачуваних результатів, що відповідно викликало цілий комплекс протиріч ідеологічного та організаційного змісту. До них, на нашу думку, відносяться наступні протиріччя між:

проголошеними принципами патріотичного всезагального добровільного озброєння народу та введенням у дію примусового військового обов'язку з масовими фактами застосування репресивних заходів;

інтернаціональними та класовими принципами побудови нової армії та відмовою від патріотичної спадщини старої російської імператорської армії;

процесом автономізації створення національних військових формувань та необхідністю централізації військового управління; практичної несумісності теоретичних інтернаціоналістських поглядів з національним патріотизмом.

Формами прояву радянського патріотизму в лавах РСЧА у цей період були: героїчні вчинки на фронтах Громадянської війни; класова ненависть до експлуататорів; підтримання революційної дисципліни та порядку в РСЧА; інтернаціональне бойове братерство робочого класу та бідного селянства.

До 7 листопада 1917 р. армії (в класичному розумінні цього терміну) в Росії не було. V Всеросійський з'їзд Рад таким чином охарактеризував цей період: «...разом зі старим ладом був зруйнований старий апарат військового управління у центрі та на місцях. У цих умовах робоча та селянська влада не мала ...інших шляхів та засобів створіння армії, крім набору добровольців. У той же час радянська влада завжди визнавала, ...що на кожному чесному та здоровому громадянині...покладений обов'язок...стати на її захист від зовнішніх та внутрішніх ворогів» [12, 25–26].

Виходячи із проголошених принципів, згідно з декретом Ради Народних Комісарів РСФРР від 15(28) січня 1918 р., створюється Робітничо-Селянська Червона Армія. Принципи створення армії базувалися на: класовому підході щодо комплектування; перспективності переходу до всезагального озброєння народу; інтернаціональній місії використання армії для подальшої соціалістичної революції в Європі [7].

У знову створеній армії запроваджені принципово нові теоретичні підходи значущості політичного виховання військовослужбовців РСЧА, які базувалися на абсолютизованому класовому та інтернаціоналістському підходах. Декрет ВЦВК від 22 квітня 1918 р. «Про обов'язкове навчання воєнному мистецтву» прямо проголошував стратегічні програмні цілі майбутнього пролетарського інтернаціонального братерства: «Метою соціалізму є загальне роззброєння, вічний мир та братерська співпраця усіх народів...Ця мета буде здійснена, коли в усіх могутніх капіталістичних країнах влада перейде у руки робочого класу, котрий...встановить комуністичний лад, як ...основу солідарності усього людства» [12, 21].

Реалізація цих програмних положень вимагала створення відповідної системи виховання озброєного пролетаріату для виконання функцій розповсюдження світової революції. Перше місце у цій системі надавалося класово-інтернаціоналістському принципу. У Програмі РКП(б), яка було прийнята на VIII з'їзді 18–23 березня 1918 р., були визначені принципи формування армії нового типу: «Червона армія, як зброя класової диктатури повинна мати з необхідності відкрито-класовий характер, тобто формуватися виключно з пролетаріату та близьких ньому ... пролетарських мас селянства» [19]. В Статуті внутрішньої служби, який був затверджений ВЦВК 29 листопада 1918 р. та об'явлений наказом РВР Республіки № 307 від 15 лютого 1919 р., стверджується, що «Червона Армія – армія світового пролетаріату, та її мета – боротьба за світову революцію» [17]. Прикладом цього є також й текст Присяги червоноармійця РСЧА 1918 р. Акцентуація класової належності («Я син трудового народу», «перед обличчям трудящих класів Росії та всього світу»), інтернаціонального класового значення російської революції («у боротьбі за Російську Радянську Республіку, за справу соціалізму та братерство народів») не залишають сумнівів у чітко окресленій політиці пріоритетів пролетарського інтернаціоналізму та революційного патріотизму у встановленні нової системи політичного виховання армії [3].

Патріотичне виховання у РСЧА базувалося насамперед на вихованні комуністичної свідомості. В інструкції ЦК РКП(б) партійним осередкам червоноармійських частин фронту та тилу від 5 січня 1919 р. зазначено, що головною метою партійних організацій є «вироблення шляхом пропаганди серед своїх членів червоноармійців ясної та твердої комуністичної свідомості» [8, 1–2]. Причому це питання у армії набувало особливого значення відносно керівного складу. «ЦК пропонує звернути саму серйозну увагу на партійну роботу серед командного складу» [18, 2].

Іншим аспектом патріотичного виховання було інтернаціональне виховання. Народний комісаріат із справ національностей РСФРР 15(28) листопада 1917 р. прийняв постанову, яка дозволяла «вільне групування воїнів з національному признаку у межах той або іншої воєнної одиниці

демократичної армії» [10, 47] за багатонаціональним, інтернаціональним та національним принципами комплектування. Процес створення національних, інтернаціональних та багатонаціональних частин за рекомендацією ЦК РКП(б) з 4 травня 1919 р. почав проводитися виключно під контролем Реввоенради Республіки [10, 48]. Створення 1 червня 1919 р. воєнного союзу РСФФР з Україною, Латвією, Литвою та Білоруссю концентровано підкреслило інтернаціоналістські та класові тенденції у питаннях патріотичної складової військового виховання [11, 94]. Але, за доповіддю члена воєнної ради Українського фронту С. Савицького Реввоенраді УСРР, відбувався процес «не об'єднання революційних фронтів братерських радянських республік, а повне злиття під РСФФР» [16].

Своєрідною формою інтернаціонального виховання було вивчення у РСЧА міжнародної мови есперанто з метою пропаганди світової революції з допомогою зовнішньополітичної функції армії робочих та селян. Навчання штучної мови організовувалось на добровільній основі, але бували випадки викладання у наказному порядку. Так, наприклад, у 1921 р. наказом по 25-й Чапаєвській дивізії було визначено обов'язкове вивчення есперанто під відповідальність комісарів частин [2].

Практична несумісність теоретичних інтернаціоналістських поглядів з національним патріотизмом населення країн, які планувалися для впровадження диктатури пролетаріату з допомогою так званої зовнішньополітичної функції РСЧА внесли відповідні корекції у трактування патріотизму. Яскравим прикладом цього є радянсько-польська війна 1920 р. з вмілим використанням більшовиками національного фактора російського патріотизму. Це звернення генерала О. Брусилова до колишніх офіцерів із закликом захищати «матинку-Русь» [1], інформаційно-пропагандистське забезпечення з національними патріотичними гаслами з боку партійного апарату [15, 1] та спрямування ненависті бійців з національного на класовий аспект. Показовим у цьому є наказ Голови Революційної Воєнної Ради Республіки (РВРР) Л. Троцького по військах Західного та Південно-Західного фронтів № 217 від 10 травня

1920 р. Аналіз знущань над полоненими червоноармійцями акцентує увагу на те, що це роблять представники правлячих класів – польська шляхта та поміщики [13, 58–59]. Застосовано використання українського національного фактора з корегуванням догматики класового підходу. Цікавими виглядають настанови тодішнього члена Реввоенради Південно-Західного фронту, наркому із справ національностей Й. Сталіна: «...Ми підемо на Львів для того, щоб визволити його та віддати галиційським українцям, вигнати звідти поляків і допомогти пригніченим українцям галиційцям створити свою незалежну державу, нехай навіть не радянську, але...дружною до РСФРР» [4, 64].

Відбувається організаційне оформлення політичного апарату: 8 квітня 1918 р. створюється Всеросійське бюро воєнних комісарів, 18 квітня 1919 р. – політичний відділ Революційної Воєнної ради Республіки (РВРР). З 15 травня відділ був перейменований у Політичне управління РВРР (ПУР) [5].

Висновок. Поряд з вихованням високогуманних принципів соціальної справедливості та рівності, братерства трудящих усіх країн виник комплекс проблем у патріотичному та інтернаціональному вихованні. До них можна віднести насамперед антисемітизм у формі єврейських погромів, як форму вкорінених національно-економічних стереотипів у свідомості червоноармійців [6, 136–152] та об'єктивне неприйняття засилля єврейської національності на командно-політичних посадах у РСЧА [14, 123–126, 157–158]. По-друге, це крайній ступінь класового протистояння та неймовірна жорстокість у проведенні у життя своїх світоглядних позицій. Виникле протиріччя між класово-інтернаціональним та загальнолюдським у більшості випадків вирішувалося на користь ідеї класової пролетарської ненависті.

Незважаючи на певні успіхи швидкого розгрому інтервентів та внутрішньої контрреволюції, належного ефекту у патріотичному та інтернаціональному вихованні червоноармійців досягнуто не було. Страшна специфіка російської громадянської війни була не в змозі виховувати високі моральні якості людини. Але з іншого боку, була продемонстрована велика мобілізуюча роль нової форми патріотизму – революційного.

1. *Брусилов А.А.* Мои воспоминания (2-я часть) / А.А. Брусилов // Военно-исторический журнал. – 1989. – № 10. – С. 66.–73.
2. *Вдовин А.* Подлинная история русских. XX век [Электронный ресурс] / Александр Вдовин. – Режим доступа до сайта: <http://lib.rus.ec/b/259674/read>.
3. Война и мир [Электронный ресурс] / Тексты присяг разных стран мира. – Вып. № 11-12. – 2005. – режим доступа до сайта: <http://www.army.mil/cmh-pg/faq/oaths.htm>.
4. *Ворошилов К.Е.* Сталин и вооруженные силы СССР / Климент Ворошилов. – М. : Воениздат, 1951. – 72 с.
5. Главное политическое управление Красной Армии (ГлавПУ, ГлавПУР КА) / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту: <http://rkka.ru/handbook/high/glavpur.htm>.
6. *Гула Р.В.* „Киевлянин” та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900 – 1914 роки: дис. канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 „Історія України” / Р.В. Гула. – Дніпропетровськ, 2003. – 217 арк.
7. Декрет Совета Народных Комиссаров об организации Рабоче-Крестьянской Красной армии [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайта: http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=223&Itemid=112.
8. Инструкция ЦК РКП(б) партийным ячейкам красноармейских частей фронта и тыла // Известия ВЦИК. – №4 (556). – 05.01.1919.
9. *Костырченко Г.В.* Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм / Г.В. Костырченко. – М.: Международные отношения, 2001. – 675 с.
10. Национальные военные формирования: вчера...сегодня? Завтра? // Военно-исторический журнал. – 1990. – №5. – С.47–51.
11. Національні відносини в Україні у ХХ ст. / [Рук. сост. М. Панчук]. – К. Наукова думка, 1994. – 560 с.
12. Партийно-политическая работа в Красной Армии (апрель 1918 – февраль 1919 гг.): Документы / [Введ. В.П. Портнова]. – М.: Воениздат, 1961. – 360 с.
13. Поезд Троцкого. Документы и материалы / [Публ. О.В. Головицкой, И.И. Володаевой] // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 11. – С. 53–64.
14. *Солженицын А.И.* Двести лет вместе: в 2 ч. / А.И. Солженицын. – М.: Русский путь, 2001. – Ч.2 – 550 с.
15. *Стеклов Ю.* Народная оборона – национальная оборона / Ю. Стеклов // Известия. – 1920. – 18 мая.
16. Украинская государственность в ХХ веке (историко-политологический анализ) / [Электронный ресурс] / [кол. авт. под рук. А. Дергачева]. – К.: „Політична думка”. – Режим доступа до сайта: <http://litopys.org.ua/ukrxxr/zmist.htm>.
17. Устав внутренней службы РККА / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту: rkka.ru/idoscs.htm.

18. Циркуляр ЦК РКП(б) всем коммунистам и организациям РКП(б) о задачах по политическому воспитанию на командирских курсах // Правда. – №30 – 09.02.1919.
19. VIII съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков). Москва, 18–23 марта 1919 года. Стенографический отчет / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайта: <http://www.agitclub.ru/center/comm/rkpb/1919progr.htm>.

Надійшла до редколегії 02.04.2013 р.

Рецензент: *Ю.Ю. Сливка*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Гула Р.В.

ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РЯДАХ КРАСНОЙ АРМИИ В ГОДЫ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (НА МАТЕРИАЛАХ УКРАИНЫ)

Проанализировано место и роль патриотического и интернационального воспитания в Рабоче-Крестьянской Красной Армии в период 1917–1922 гг. Раскрыты основные противоречия, формы и особенности воспитательного процесса на конкретном историческом материале. Освещена роль партийно-государственного аппарата страны и партийно-политических структур армии по вопросам организации, усовершенствования форм и методов партийно-политической работы среди военнослужащих РККА.

Ключевые слова: пролетарский интернационализм, революционный патриотизм, партийно-политическая работа.

Hula R.

FEATURES PATRIOTIC EDUCATION IN THE RED ARMY DURING THE CIVIL WAR (ON THE BASIS UKRAINE)

The role and place of patriotic and international education in the Workers 'and Peasants' Red Army in the period 1917-1922 pp. The basic contradiction of form and features of the educational process by concrete historical material. Submitted the role of the party-state apparatus of the country and the party-political structures of the army of the organization, improve the forms and methods of party-political work among the soldiers of the Red Army.

Key words: proletarian internationalism and revolutionary patriotism, party-political work.